

Jacqueline Broese van Groenou (1957) har studert norsk og nordisk litteratur ved universitetene i Amsterdam og Oslo. Hun har tidligere publisert en artikkel om Edith Øbergs roman *Mann i mørke*. I de siste årene har hun ved Universitetet i Nijmegen arbeidet på en doktoravhandling om "Representasjoner av lesbisk seksualitet i nordisk skjønnlitteratur 1890-1970".

Discourse and desire: two novels by Edith Øberg

This article presents a reading of two novels by the Norwegian author Edith Øberg from the perspective of literary lesbian studies. In these novels, that were published at the beginning of the nineteen twenties, lesbian desire is first described in a close relationship between two adolescent girls, but later declared forbidden by the intervening male character. The lesbian protagonist then loses her voice, and is sent away to recover. To express herself she is forced to shift to another narrative discourse and finds this in fantastic letters describing dream scenes in a glossy Hollywood-like decor. The narrative shift is related to the protagonist's unlawful desire, and is presented as an example of the (however small) opportunities that fiction can provide to express the unspeakable.

"Om jag möjligtvis kan vill jag bli en annan"

Homosexuella kvinnor skriver till RFSU

Inger Ehn Knobblock

I den här artikel skall jag behandla ett antal brev som skrevs under 1930- och 1940-talet till Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU). Brevet skrevs av kvinnor som hade frågor och funderingar kring homosexualitet. Men innan jag påbörjar min granskning av dessa brev skall jag göra en teoretisk utveckling. Anledningen till den är flera. För det första måste jag som feministisk forskare reflektera över frågor som behandlar kön och genus men också över spörsmål som rör maktutövande och underordning.

För det andra anser jag att jag bör, i egenskap av historiker, förhålla mig till den teoretiska diskussion som varit på tapeten under hela 1990-talet. Inom historieämnet har det dock funnits en vetenskaplig tradition som pekat på värdet av empiriskt material. Ett material som har kunnat fungera som belegg för "hur det varit" under olika historiska epoker. Disciplinen har många gånger låtit de teoretiska frågorna stå i bakgrunden till förmån för de historiska empiriska "bevisen". Sedan 1980-talet har dock en attitydförändring påbörjats framför allt bland de feministiska historikerna och det är bland dem jag funnit min inspiration. Den historiker som låtit sig övertygas om essentialismens överlägsenhet utgår från att det finns "sanna och riktiga" händelser och fasta kategorier men paradoxalt nog begår när hon/han analyserar sitt material hon/han många gånger synden att "förstå"/tolka skilda händelser eller känslomässiga uttryck som socialt/kulturellt påverkade i en specifik miljö. Detta gör hon/han utan att för den skull förhålla sig till det motsägelsefulla att å ena sidan definiera och begripa omvärlden utifrån fasta kategorier och att å andra sidan tolka dessa fasta och snudd på naturliga kategorier som föränderliga.

Diana Fuss har dock ifrågasatt motsättningen mellan konstruktivism och essentialism. Hon menar att de båda inriktningarna är beroende av varandra. Fuss argumenterar för att vi alltid skall ifrågasätta essentialismen och att: "det är viktigt att man inte glömmer bort att essensen är ett tecken och som sådant historiskt tillfälligt och ständigt föremål för förändring och omprövning" (Fuss

1989). Det Fuss argumenterar för är att vi skall ta "den essentiella risken", men här har hon stött på motstånd bland konstruktivister som i sin tur menar att uppmaningen att ta den så kallade essentiella risken "bara [är] ett fyndigt sätt att behålla det metafysiska säkerhetsnätet ifall vi skulle mista fotfästet under dekonstruktionens farliga balansgång" (Kamuf 1987). Judith Butler är inne på samma linje som Peggy Kamuf i sin bok *Gender Trouble* från 1990. Butler skriver:

Att genusets realitet skapas genom bestående sociala föreställningar innebär också att själva föreställningarna om ett essentiellt kön och en sann eller bestående manlighet eller kvinnlighet skapas som del av den strategi, som söker dölja genusets performativa karaktär och de performativa möjligheterna att låta genusets mångfaldiga och gå utöver den maskulistiska dominansens och tvångsmässiga heterosexuallitetens begränsande ramar (Butler 1990).

Hur skall då jag förhålla mig till teoretiska analyser och kraven på empiriska belägg? Mitt teoretiska ställningstagande har dröjt och lär dröja ett tag till. Men fram till nu har jag stått med det ena benet nedsänkt i den essentiella färan och letat empiriska belägg för hur det *var* att vara homosexuell kvinna under 1930- och 40-talet i Sverige. Det andra benet har jag haft i den konstruktivistiska färan för att försöka förstå på vilket sätt homosexualitet har skapats, konstituerats och presenterats. Vilka utrymmen har funnits för iscensättande av sexualitet? Vilka erfarenheter har bidragit till homosexualitetens underordnade position etc?

En tredje anledning till mina teoretiska funderingar är att jag också betraktar mig som sexualitetsforskare och inom detta vetenskapliga fält debatteras bland annat kropp, begär, lust och sexualitet ur ett teoretiskt perspektiv. Här är också frågor om kroppens rumsliga betydelse av stor vikt.

En fjärde anledning är också en undran över hur jag som feministisk forskare får förhålla mig till konstruktivism och essentiella utgångspunkter, det vill säga vad kan jag skriva, hur kan jag använda orden för att berätta en historia eller analysera ett historiskt förlopp?

Vad säger orden?

Konstruktivismen kan sägas ha en förlösande effekt på vårt teoretiska tänkande. Begrepp, klassifikationer och kategorier upplöses i alternativa socialt/kulturellt formade betydelser. Våra tankar, politiska idéer, historiska händelser och till och med våra upplevelser av vår kropp och sexuella lust tolkas och dekonstrueras för att visa på dess relativitet. Man skulle kanske kunna hävda att alla ord och begrepp skrivs inom citationstecken.

Hur skall då jag förhålla mig till konstruktivismens grunddogm (!): "Man

föds inte till kvinna, man blir det". Kan denna dogm översättas till att man föds varken homo- eller heterosexuell, man blir det? Skall jag upplysa läsarna att det var Simone de Beauvoir som skrev dessa rader i *Det andra könet* 1949? Här kunde jag kanske komplettera med att berätta att första gången jag läste *Det andra könet* så var jag nyskild, klädde mig helst i smaragdgröna och lilarandiga trikåer med en jadegrön sidenskjorta till. Skjortan behöll jag tills sidenet trasades sönder. Den fick jag som gåva när min dåvarande man fick veta att jag väntade barn.

Detta var ett exempel på en heterosexuell kvinnlig forskares inledning. Låt se hur många markeringar hann jag med? Nyskild, dåvarande man och gravid – tre tydliga heteromarkörer. Knappast en homosexuell man eller kvinna hade påbörjat sin text på detta sätt. En heterosexuell man hade kunnat göra något liknande men då men något annorlunda ord. Men det troliga är att om det hade varit en heterosexuell manlig forskare som skrivit artikelns inledning så hade han knappast problematiserat vare sig att han var *man* eller blivande förälder. Den manliga heterosexuelle forskaren kunde nog inte se någon poäng med att tala om sig själv som *man*. *Man* är han ju endast i ett fåtal situationer. Däremot forskare/politiker/medborgare eller människa allt som oftast. Har då självpresentationer något vetenskapligt värde? Frågan kan tyckas onödigt att ställa men tillhör man den historikerkår som jag gör är det inte alls lika självklart att vem vi är och varifrån vi kommer har någon betydelse för den kunskap vi producerar. I dag är jag dock övertygad om självpresentationens värde för förståelsen av ett vetenskapligt projekt eller forskningsresultat.

Jag har också funderat över hur jag skall använda orden i min text. Skall jag genomgående kursivera orden kvinna, man, maskulint, feminint, heterosexuell, homosexuell eller är det bättre att sätta orden inom citationstecken? Vilket budskap förmedlar jag till läsarna om jag avstår? Leder frånvaron av kursiv text eller citationstecken till att jag kommer att placeras in bland de så kallade essentiella tänkarna? Jag tror det. Därför kommer jag att använda mig av layout markörer i min framställning. Jag instämmer dessutom med den teoretiska inriktning som hävdar att talet skapar oss, att orden formger våra tankar och föreställningar om världen men också om andra människor, kulturella yttringar och inte minst våra begär.

Det finns ännu fler komplicerande ställningstaganden att göra. Vad är lesbisk, homosexuell? Ja, vad är sexualitet, sexualiteter? Hur skall jag förhålla mig till, som Terasa de Lauretis uttrycker det, *det ännu mera andra*, det vill säga personer med homosexuell struktur? Jag skulle kunna välja att skriva att när jag talar om lesbiska så är jag medveten om att dessa kvinnor, som skrev till Elise Ottesen-Jensen på 1930- och 40-talet, inte benämnde sig själva som lesbiska men för att undvika att komplicera ordens innebörder använder jag denna be-

nämning. Uttrycket användes inte alls på samma sätt som idag, men jag använder det för enkelhetens skull. Men detta val är egentligen inte möjligt att göra. I benämningen lesbisk ryms ju så mycket annat än en kvinnans kärlek/begär till en annan kvinna. Här finns utanförskap, tystnad, annorlundahet, politisk kamp, komma-ut-processer och så vidare. Detsamma gäller heterosexualitet, homosexualitetens motsats, men med den avgörande skillnaden att begreppet heterosexualitet sällan syftar på heterosexuell sexualitet. Samlingsbegreppet heterosexualitet berättar snarare om familjeliv, relationer mellan kvinnor och män, och om hur samhällets fortbestånd skall garanteras och inte minst om hur samhällets politiska liv organiseras. Ordet heterosexualitet är inget vi använder i vardagligt tal. Eva Borgström skriver apropå heterosexualitetens position i västvärlden: "fram tills helt nyligen har heterosexualiteten hanterats nästan som om den vore en naturgiven storhet, ett oföränderligt, globalt likformigt fenomen i det mänskliga varat, nästan i stil med att andas, sova och äta" (Borgström 1998). Det är således viktigt att vara medveten om vilka meningar/budskap ett ord kan bära med sig.

I fortsättning kommer jag då jag skriver om sexualiteter/begär/åtrå att utgå ifrån Teresa de Lauretis begrepp som hon presenterar i *The Practice of Love*. Där skriver hon bl.a.:

syftet med den valda terminologin är att låsa upp den heterosexuella sexualitetens låsta genuspositioner medelst ett historiserande perspektiv som försöker att undgå normativa fällor. Individens sexuella strukturering är både en effekt av och ett villkor för den sociala konstruktionen av sexualitet (de Lauretis 1994: 286).

Fördelen med begreppet är att det visar på föränderlighet och att denna föränderlighet verkar i ett sammanhang.

Maud Eduards problematiserar frågan om kön i termer av kategorier, skillnader och maktrelationer. Hon skriver: "Risken med att lyfta fram kvinnor som en grupp eller kategori är, att även om analysen görs i ett underordnings- och könsmaktsperspektiv, så kan föreställningen om kvinnor som avvikare permanentas" (Eduards 1998). Dessa farhågor är möjliga att applicera på forskning om homosexualitet. På samma sätt som en feministisk forskare ständigt måste förhålla sig till att männen utgör mer eller mindre en måttstock, eller är att betraktas som en norm, måste en forskare som har i sinnet att undersöka homosexualitet förhålla sig till att heterosexualitet utgör normen för all mänsklig intimitet och sexualitet. Oavsett vilken infallsvinkel du väljer så spökar den tvingande heterosexualiteten i bakgrunden. Frågan är således om man kan forska om homosexualitet utan att delta i reproduktionen av "det ännu mera andra"? För att kunna belysa hur homosexualitet konstrueras och begripliggörs fordras något att spegla homosexualiteten mot och detta något blir vanligtvis hetero-

sexualitet. Men resultatet kan dock bli att också heterosexualiteten granskas och ifrågasätts och på så vis kan våra frågor om homosexualitet bli frigörande.

Min inledande arbetshypotes när jag påbörjade min studie om homosexualitet var enkel: vad var problemet med homosexualitet? Varför reagerade politiker, lagstiftare och kyrkans män så kraftigt inför homosexualitet? Och varför kom delar av läkarkåren och psykoanalytikerna att ägna homosexualiteten ett så stort intresse? Idag hade jag formulerat min tes annorlunda: på vilket sätt reagerade makthavare inför homosexualitet; hur tog sig deras intresse ut? *Hur* istället för *varför*.

När jag för första gången höll en föreläsning om de brev som kvinnor skrev till RFSU kallade jag föredraget "Bästa fru Jensen. Lesbiska frågor om kärlek". Inget brev innehöll ordet lesbisk och ändå höll jag fast vid ordet utan att reflektera över vad jag egentligen förmedlade till mina åhörare. I dag när jag granskar mina tankar och formulering i föredraget ser jag att jag just valde enkelhetens väg utan att reflektera över på vilket sätt ordet var betydelsebärande. Om jag hade varit trogen orden som formulerades i breven skulle jag istället säga att min forskning handlar om kvinnor som *har* homosexualitet. Det var så kvinnorna förstod sig själva – som någon som hade fått/drabbats av homosexualitet. Frågan var bara var fanns den – i hjärnan, själen eller var homosexualiteten en del av den biologiska kroppen? Vilket utrymme hade homosexualiteten tagit? Sjukdomsbilden var för övrigt helt i linje med hur många läkare, lagstiftare och kriminologer och kanske framför allt psykoanalytiker såg på dessa kvinnors sexuella struktur¹. Här skall jag skjuta in ett exempel på en kvinna som just gav uttryck för att hon hade homosexualitet. Maria Bergsten kontaktade Elise Ottesen-Jensen efter att hon (Maria) deltagit i en kurs som behandlade sexualupplysning och så här skriver hon när hon skall berätta om sig själv:

[jag] fick ett mycket gott intryck av fru Jensens föredrag varför jag fattade ett beslut att skriva om mina bekymmer för att om möjligt få några goda råd [...] Förhållandet är så, att jag hör till dem, som har homosexualitet. Jag har mer dragning till samma kön.

Brevet är alltså ett exempel på hur homosexualitet framställdes som om det var en sjukdom men här framskyntar också något annat. Maria Bergsten skriver att hon har *mer dragning till samma kön*. Om jag undersöker på vilket sätt uttrycket *dragnin till* kan vara betydelsebärande får jag fram ett något annorlunda budskap. Maria har alltså en benägenhet att förälska sig i kvinnor, hon har en förkärlek för kvinnor eller hon känner svaghet eller sympati för kvinnor. Orden kan således fyllas med fler än bara en innebörd. Beroende på var vi lägger tyngdpunkten i hennes brev så får vi fram lite olika tolkningar. Jag kan inte heller avgöra om Maria Bergsten ansåg att hon var sjuk bara för att hon

formulerade sig som om hon hade homosexualitet. Men jag tolkar det så. I andra brev som skickades till Elise Ottesen-Jensen vid samma tidpunkt fanns detta sjukdomstänkande klart uttalat.

Homosexualitet får ofta stå för det motsatta, det onormala. Lesbiska kvinnor sägs vara motsatsen till "riktiga" kvinnor, de är manliga, översexuella, barnlösa och ensamma (Sandell 1996). Detta motsatstänkandet fann också jag då jag studerade hur olika läkare och psykiatriker talade om "homosexualitet" vid seklets början (Ehn Knobblock 1997). Till och med den retorik som lesbiska i slutet av 1970-talet använde sig av för att förtydliga sig – som kvinnor, som älskande och som homosexuella – byggde på antagandet att homosexualitet var annorlunda och avvikande från den av naturen givna heterosexualiteten (Ehn Knobblock 1998).

Grunden för motsatstänkandet, idéerna om det annorlunda bygger som bekant på ett essentiellt antagande om den mänskliga naturen. Heterosexualitet anses vara naturligt, det självklara sättet att älska och att organisera samhällen på. Men om det nu förhåller sig så, som bland andra Judith Buthler hävdar, att homosexualitet är en förutsättning för att heterosexualitet skall begripliggöras, vad skulle då ett dekonstruerande av heterosexualitet kunna ge oss? Kan man överhuvudtaget tala om sexuella strukturer utan att relatera dem till andra? Båda epiteterna "homosexualitet" och "kvinna" förlorar ju nästintill sin innebörd om inte begreppen ställs mot "heterosexualitet" och "man". Därmed vill jag inte ha sagt att begreppen i sig har en inneboende betydelse, utan jag menar att vi knappt kan tala om det ena utan att jämföra det med det andra. Om vi skall "förstå" homosexualitet så söker vi vanligtvis förståelsen i skillnaden eller kanske i än högre grad i motsatsen.

Konstruktivismen ifrågasätter alla gamla *sanningar* som bland annat historikerskrået producerat. Men den kräver också att vi förhåller oss reflexivt till vårt tänkande och till våra analytiska modeller. Jag tror att det är dags att vi omprövar de redskap vi använder då vi tolkar texter och material i traditionella historievetenskapliga sammanhang. Att använda sig av ett teoretiskt perspektiv eller att undvika detsamma är politik. Teoretiskt tänkande är en del av den ideologiproduktion som finns runt omkring oss. Att inte problematisera maktrelationen mellan kvinnor och män som Maria Sjöberg (1998) förtjänstfullt visar att många äldrehistoriker avstår från att göra, eller att aldrig granska den heterosexuella strukturens skilda innebörder är också ett sätt att producera nytt bränsle för den heterosexuella hegemonin.

När jag arbetar med brevmaterialet strävar jag efter att upptäcka hur de kvinnor som skrev till RFSU och som definierade sig själva som homosexuella uppfattade sin sexuella struktur och omgivningens attityd till densamma. Men jag vill också undersöka hur heterosexualitet beskrivs i materialet. När man forskar

om homosexualitet är det lätt att konstatera att heterosexualitet är överordnad homosexualitet – ett lite "finare" sätt att känna lust och begär på. Ett annat vanligt påstående är, som jag tidigare nämnt, att homosexualitet är heterosexualitetens motsats. De båda strukturerna organiserar kärlek, sex och åtrå och försöker även att förklara strukturernas innebörder. Men hur förhåller det sig med motsatstänkandet? En tänkbar motsats kan vara att en heterosexuell struktur innefattar de traditionella dikotomierna *kvinna* och *man* medan den homosexuella strukturen räknar med ett *kön* (kanske också ett genus) som huvudaktör. Men kan man verkligen påstå att två kvinnor som älskar varandra är motsatsen till en kvinna och en man som älskar varandra? Den enda motsats som visas upp är väl egentligen heterosexualitetens aktörer kvinnan och mannen. Om nu kvinna står för motsatsen till man? Både den homosexuella och den heterosexuella strukturen organiserar ju och begripliggör detsamma; nämligen de svårfångade upplevelserna av att vara människa, att känna kärlek, sexualitet och begär. Dessutom talar de båda målande om maktens ansikte.

Breven

Denna artikel skall behandla relationen mellan lagstiftning, rättspraxis och prevention när det gäller kvinnlig homosexualitet och lagen om otukt mot naturen. Jag kommer också att visa hur homosexuella kvinnor formulerade sig då de beskrev sin längtan efter att få älska och hur de förhöll sig, mera indirekt, till rådande lagstiftning.

Den lagstiftning som funnits och i viss mån dröjer sig kvar än i dag har varit jämställd vad gäller kvinnlig och manlig homosexualitet. Fram till 1944 var det förbjudet att begå homosexuella handlingar oavsett om de inblandade var myndiga eller inte. Därefter tilläts homosexuella handlingar mellan vuxna, men åldersgränsen för när en ung kvinna eller en yngling var sexuellt lovlig var högre om man var homosexuell. Homosexuella förhållanden var straffbara om inblandad person var under 18 år eller om man hade kontakter med någon som var under 21 år och utnyttjande hans eller hennes oerfarenhet eller beroendeställning.

Den praktik som lagstiftningen uppvisat är dock allt annat än jämställd. Det var i huvudsak män som dömdes på grund av homosexuella handlingar. Under perioden 1913 till 1932 åtalades 600 män men endast en (!) kvinna. Fram till dess att lagen avskaffades 1944 var det ett fåtal lesbiska som ställdes inför rätta på grund av sin sexuella struktur eller rättare sagt på grund av sina sexuella handlingar. Man skulle kunna påstå att det aldrig varit straffbart att utföra homosexuella handlingar enligt svensk rättspraxis om man var kvinna. Men 1943 förändrades detta då fem kvinnor ställdes inför rätta på grund av sina sexuella handlingar. Fallen framstod som om det rörde sig om en "lesbisk härva".

De inblandade kvinnorna dömdes till mellan 4 och 6 månaders straffarbete. Domen blev villkorlig. Fallet är både intressant och unikt i svensk lesbisk historia kanske framför allt mot bakgrund av att homosexuella handlingar mellan vuxna avkriminaliserades året därpå (1944)². Diskussionerna var alltså i full gång om huruvida det var rimligt att kriminalisera homosexuella myndiga personer.

Under 1930-talet blev frågor kring sexualitet allt mera kontroversiella kanske framför allt inom arbetarrörelsen. En som kom att få en mycket stor betydelse i dessa sammanhang var Elise Ottesen-Jensen. Redan på 1920-talet arbetade hon för att öka kunskapen hos kvinnor och män om deras sexualitet och möjligheter att skydda sig mot en oönskad graviditet. Hon trotsade preventivmedelslagen som förbjöd all upplysning om skyddsmedel och argumenterade dessutom för att den skulle avskaffas. Hon krävde också att lagen skulle bedöma hetero- och homosexuella handlingar lika. I sina memoarer skrev hon så här om arbetet med de människor som hon träffade:

Allt flera homosexuella vågade sig under åren upp till RFSU's byrå. Vilka offer för grymhet, orättvisa och vidskepelse mötte vi inte.

Elise Ottesen-Jensen reste runt i Sverige och föreläste om olika frågor som berörde både psykiska och fysiska sidor av samlevnad och sexualitet. Några av de kvinnor som lyssnade på hennes föredrag har jag kommit kontakt med via brev som de skickade till RFSU och till Elise Ottesen-Jensen. Hon var med och startade Riksförbundet för sexuell upplysning 1933.³ Brevens är vanligtvis kortfattade och skrivna i en artig ton. Trots denna artiga och formella ton framkymtar ofta brevskrivarens känslöstämning i breven. Innan jag går in på brevens innehåll och hur de kan tolkas skall jag via järnbruksarbetaren Eric Thorsell, som också har kallats för folk rörelsepionjär och förkämpe för homosexuellas rättigheter, berätta om hur en av Fru Jensens föredragskvällar kunde se ut.

Jag kom precis lagom till Folkets Hus för att se att många av kvinnorna hade tårar i ögonen när det kom ut. Fru Jensen hade en liten sentimental ådra, så tanterna grät ofta efter mötena. Hon var mycket folkvän. [...] Men hon hade också mäktiga fiender. Då hon stod i talarstolen och talade om födelsekontroll var det en brottslig handling som kunde medföra straff. [...] Det var en upplevelse att lyssna till fru Jensen. Hon var en fängslande föredragshållare där hon stod i talarstolen, en spröd kvinna med eld i blicken och en energi utan like. Ett av ämnena fru Jensen tog upp den där kvällen var "min" fråga, homosexualiteten. Det var för den sakens skull jag gick fram och pratade med henne efteråt.

Elise Ottesen-Jensen reste runt i Sverige och föreläste om olika frågor som berörde både psykiska och fysiska sidor av samlevnad och sexualitet. Bilden ur Ottesen-Jensens memoarer 1886-1966 - *Livet skrev*. FOTO:RIWKIN.

Eric Thorsell var en av många som kontaktade fru Jensen efter ett föredrag, många av de brevskrivande kvinnorna gjorde på samma sätt.

De brev som jag arbetat med skrevs alltså någon gång mellan 1935 och 1949. Brevens besvarades vanligtvis personligen av Elise Ottesen-Jensen och de kan ge oss ökad kunskap om hur brevskrivarna upplevde att vara kvinna och älska kvinnor i Sverige på 1930- och 40-talet, något som vi vet väldigt lite om. Ett påstående som ofta upprepas är att det var tämligen okomplicerat att vara kvinna och homosexuell i Sverige under denna tid eftersom varken lagen eller allmänheten föreställde sig att två kvinnor som levde ihop stod i någon annan relation till varandra än som bara väninnor. Om vi inte talar om det – om vi inte ser någon annan kärlek än den sanktionerade heterosexualiteten – så finns den inte. Man skulle kanske kunna sträcka sig ytterligare en bit och hävda att då finns inte heller homosexuella kvinnor. Men att alltid bli betraktad som en väninna kunde just vara problemet för en kvinna som älskade en annan kvinna. I mitten av 1940-talet beskriver Edith Lind problemet på det här sättet:

Fru Jensen

Jag står inför ett problem som jag aldrig mött förut. [...] Som Ni vet är jag H-ell. Nu har jag träffat en flicka, hon är min arbetskamrat. Jag kände då jag träffade henne att detta skulle bli en fara för mig. Ni kan ej ana vad jag kämpade emot. Jag sade mig själv att det fick icke bli något [Hon] sökte självmant mitt sällskap och jag drages allt mer till henne

Edith berättar slutligen för sin arbetskamrat att hon är homosexuell men arbetskamraten tror inte på henne och brevet fortsätter:

Vad skall jag göra? Jag lider av detta så jag vet snart icke vad jag gör [...] Giv mig snart ett råd, hjälp mig och jag skall vara innerligt tacksam!

Hälsningar
Edith Lind

Edith Linds problem var inte bara att bli betraktad som väninna utan också den skräck hon kände inför att vara förälskad och den disciplin hon krävde av sig själv. Edith Linds upplevelse av att vara homosexuell var säkerligen ett uttryck för hur hennes omgivning betraktade och talade om homosexualitet. Men också för hennes inre motstånd att låta sin förälskelse *bli något*. Ediths brev är en uppvisning av hur hon dels förnekar eller kanske snarare förtrycker sig själv och sin kärlekshunger, dels hur hon undanhåller sina känslomässiga upplevelser från sin omgivning. Den fara som hon upplever hotar henne om hon ger efter för sin förälskelse leder till att homosexuella kvinnor även fortsättningsvis förblir osynliga.

Majoriteten av breven behandlar olika problem med att vara homosexuell.

Anna Lindholm var en av de mera flitiga brevskrivarna. I början av april 1937 skickade hon sitt brev till RFSU:

Kära, lilla Fru Jensen

Förlåt att jag återkommer med mina brev. Men just i dag och en hel del tid förresten har jag känt ett stort behov att meddela mig med Fru Jensen.

Det kanske är våren som gör att känslorna mer än någonsin spänner om allt som man kanske skulle försöka glömma. [...] Näväl varför jag för tillfället känner mig så vemodig, ja fru Jensen förstår att jag har haft en god flickkamrat, hon har varit allt för mig, hon förstår mig alltför väl, men hon har ju fast sällskap med en pojke, och då förstår Fru Jensen hur förkrossad jag skall känna mig. Jag tycker att varför har man blivit född, bara för att ha tråkigt, därför att man inte kan få offra sin kärlek på den som man tycker om. Kära Fru Jensen finns det inget att göra för att lindra alla känslor det vore väl bättre att man inte hade några känslor varken för män eller kvinnor [...]

Just nu behöver jag en uppmuntran. Jag tycker att livet är som en ogenomtränglig mur innan gåtorna ännu hunnit klarna. Man känner det vemodigt då man tänker att leva ett helt liv i denna olycka, undra på att man ibland vill dö ifrån allt. Ja, kära Fru Jensen hoppas därför att jag snart kan få höra något från [Er].

Till dess de varmaste hälsningar från
Anna Lindholm

Annas brev rymmer starka känslor: sorg, ensamhet och desperation. Hon vände sig till fru Jensen mest troligt för att slippa vara ensam med alla känslor och för att få stöd och kanske lite tröst. Brevet ger också en fingervisning om hur man beskrev/omskrev kärlek och längtan. Kärlekens retorik var bland annat talet om den löftesrika våren, den årstid som påstås göra oss rusiga. Bekräftelsens ljuva sötma – en god kamrat som har varit allt och som förstår alltför väl. Men här finns också bismaken, avståndet, ensamheten och en heterosexuell aktör – pojkvännen. Annas brev hade lika gärna kunnat behandla en traditionell heterosexuell kärleksrelation. Ruset, bekräftelsen, åtrån, vemodet och offret är lika självklara ingredienser oavsett avsändarens sexuella struktur. Detta under förutsättning att de avslutande raderna förbigås: Anna Lindholm ger i sitt brev uttryck för att hon älskar och att hon inte förstår vad som händer henne – ”livet [är] som en ogenomtränglig mur innan gåtorna hunnit klarna”. Mest troligt fanns inte homosexuell kärlek uttryckt i ord, än mindre i handling i Anna Lindholms närmiljö. (Jfr Norrhem 1999)⁴ En mening i brevet är dock särskilt intressant: ”finns det inget att göra för att lindra alla känslor det vore väl bättre att man inte hade några känslor varken för män eller kvinnor”. Här visar Anna sitt ogillande inför starka känslor, man kan nästan tolka det som om hon är ute efter att slipa av de känslomässiga kurvorna. Här blir det tydligt att passionen i sig – oavsett sexuell struktur – upplevdes som hotfull.

Det dröjer inte många dagar innan fru Jensen svarar på Anna Lindholms brev:

19 april 1937

Bästa Anna Lindholm

Tack för brev. Nog förstår jag Er och känner ont samvete att jag icke låtit höra av mig. Jag hade tappat bort Er adress, så det var skönt Ni skrev till mig igen. Om Ni har möjlighet till det, så telefonera [till mig] [...] någon eftermiddag mellan klockan 3 och 5, så att vi kan avtala vilken dag vi skulle kunna träffas och talas vid.

Med de varmaste hälsningar

Elise Ottesen-Jensen

När breven besvaras görs det i en angelägen ton och nästan alltid erbjuds möjligheter till personligt sammanträffande eller ges mera utförliga svar där Ottesen-Jensen både informerar om homosexualitet och tydligt visar att hon tar avstånd från det offentliga samhällets attityd till homosexuella människor. Några exempel på detta är när hon skriver apropå en fråga som hon får i ett brev om hur man skall betrakta homosexualitet:

Man bör naturligtvis inte straffa dessa människor. De ha nog ett oerhört lidande ändå, ej heller vore det väl så roligt för dem att bli internerade på en vårdanstalt. De ha väl lika stor rätt att leva sitt kärleksliv som någon annan människa.

Eller vid ett annat tillfälle:

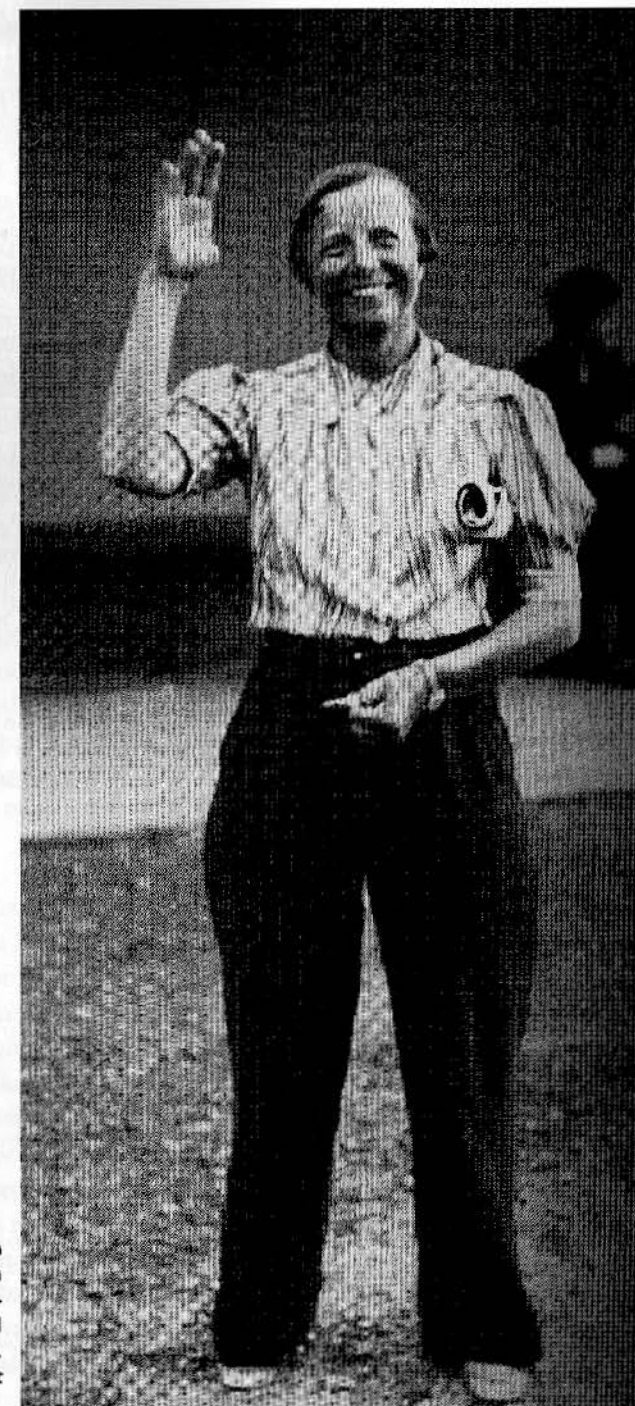
Kära Mona-Lisa

Jag förstår Er mycket väl och vet att Er kärlek kan vara lika ren och varm och vacker som någonsin en kvinnans kärlek till en man kunnat vara.

Vid de tillfällen då det inte var aktuellt att träffas lämnades ofta litteraturtips till brevskrivarna.⁵

Anna Lindholm är inte unik bland brevskriverskorna. Många av kvinnorna söker just stöd, tröst och bekräftelse på att de inte är sjuka, galna eller ensamma i sitt slag. Ett annat exempel på det är när en 21-årig kvinna skriver till fru Jensen. Jag citerar några rader ur hennes långa brev:

Jag kan icke få några känslor. Men däremot får jag det för en flicka. Har aldrig lidit av detta förut som jag gör nu [...] Varför skall jag icke vara som alla andra? Jag försöker att komma ifrån detta. Finns det ingen hjälp för mig? Ingen skulle bli gladare än jag den dag jag kommer ifrån detta [...] Jag hoppas att fru Ottesen-Jensen vet någon utväg och vill hjälp mig [...] Om jag möjligtvis kan vill jag bli en annan.

När Elise Ottesen-Jensen besvarar brev görs det i en angelägen ton och nästan alltid erbjuds möjligheter till personligt sammanträffande. Bild ur memoarboken *Livet skrev*.

Här är ännu ett exempel på hur en ung kvinna betraktade sin homosexualitet som något som möjligen kunde botas. Kanske också något man kunde tränas bort. Återigen möter vi kraven på disciplin. Bakom brevens rader döljer sig troligen en människosyn som menade att en god människa skulle kunna uppvisa en fast karaktär, envishet och en förmåga att "bättra" sig om något fattades henne. Men det är också ett uttryck för föreställningen att alla andra människor är "normala" och förmodligen också gladare än brevskriverskan. Att inte känna något för en man var tydligen en direkt indikation på att något allvarligt fattades.

Hur kan man då tolka dessa brev förutom det uppenbara, nämligen att det oftast var kvinnor som var mycket olyckliga som skrev dem? En tolkning som är möjlig att göra är att blott det faktum att lagstiftningen reglerade relationen mellan homosexuella gjorde den framgångsrik, trots att den näst intill aldrig utövades mot homosexuella kvinnor. Inom Strafflagsberedningen uttrycktes till och med tveksamhet inför att den kommande lagen även skulle innefatta kvinnlig homosexualitet. Flera av lagberedningens ledamöter tvivlade på att homosexualitet existerade bland kvinnor (Silverstolpe 1986).

I december 1941 skickade Elin Gren några rader till Ottesen-Jensen:

Bästa fru Jensen

Fru Jensens ord om att det finns harmonisk kärlek mellan homosexuella glädde mig oerhört då jag har både lång och underbar erfarenhet av det.

Min vän och jag satt i salongen och jag skulle redan då ha velat stiga upp och tacka fru Jensen, men eftersom vi äro hänvisade och dömda att gömma oss i ett överklagt skal, stannande det blott vid tanke och vilja.

Detta brev visar hur homosexuella kvinnor såg sig tvingade att dölja sin kärlek och sina levnadsförhållanden. Men brevet berättar också om den tystnad paret faktiskt valde att leva med. Här har vi i alla fall två kvinnor som levde tillsammans och kanske var villiga att ta risken att bli avslöjade. Brevet visar med vilken misstänksamhet kvinnan betraktade sin omgivning: inte ens en föreläsning i RFSU's regi om homosexualitet var säker. Överallt tycktes kvinnan se mörkermän som om de *viste* skulle fördöma parets kärlek.

Men homosexuella kvinnor ansåg inte bara att det var nödvändigt att gömma sin kärlek utan uppfattades dessutom av många i sin omgivning som asexuella, det vill säga ett kvinnligt homogent sammanboende par definierades som heterosexuella väninnor. Samhället tog aldrig relationen mellan kvinnor på allvar. Det kan säkerligen kopplas samman med de föreställningar som funnits om kvinnans sexualitet överhuvudtaget. Kvinnan har betraktats som passiv och hennes sexualitet som slumrande. Om de homosexuella paren erkändes och bemöttes på ett seriöst sätt så kunde den homosexuella kvinnan och hennes val

kanske framstå som skrämmande och som om hon ifrågasatte den heterosexuella mannens överhöghet. Genom att ignorera homosexuella kvinnor och deras livsvillkor förblev det heterosexuella parförhållandet intakt och det normala i de offentliga samtalen om kärlek och sexualitet.

När homosexuella kvinnor frågade om kärlek handlade det om så mycket annat än konkreta sexualitetsfrågor, något som för övrigt var vanligt bland de heterosexuella brevskrivarna. Heterosexuellas brev hade ett annorlunda innehåll. De behandlade frågor såsom impotens, könskyla, graviditet, abort etc. De känslomässiga problemen tycktes inte ha haft lika stor betydelse som bland de homosexuella brevskrivarna⁶. Gemensamt för de kvinnliga brevskrivarna var att de tycktes vara medvetna om att de var och kände "fel". Kvinnorna gav uttryck för att de kände till att deras sexuella struktur och längtan efter kärlek både var annorlunda och förbjuden, trots att den svenska rättspraxisen nästan helt och hållet låtit homosexuella kvinnor vara ifred.

De brev som skrevs till RFSU och fru Jensen under 1930-talen och 40-talet visar att det var problematiskt att vara kvinna och homosexuell. Flertalet av kvinnorna valde att hemlighålla sin kärlek. Både av rädsla för omgivningens reaktion men säkerligen också på grund av den egna inställning till sin sexuella struktur. Paradoxalt nog så kan man påstå att när den så kallade lesbiska härvan nystades upp 1943 fick också de homosexuella kvinnorna i Sverige en identitet. Dessutom fick de heterosexuella kvinnorna sällskap på kärlekens scen av kvinnor som älskar kvinnor.

Noter

1. Tack för kloka synpunkter och analytiska iakttagelser Jan Magnusson!
2. Eman, Greger; Rydström, Jens; Silverstolpe, Fredrik & Söderström, Göran. *Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860-1960*. Stockholm 1999.
3. Alla namn som kommer att nämnas i samband med breven är fingerade eftersom breven är belagda med sekretess.
4. Norrhems studie beräknas komma ut år 2000. Den preliminära titeln är: *En studie om homosexuella i Västerbotten*.
5. En liten bok som ofta nämndes i breven var *Otukt mot naturen. Bör den vara straffbar?* Boken, egentligen en motion till riksdagen, hade författats av professor Vilhelm Lundstedt. Den fick stor betydelse då Strafflagsberedningen påbörjade sitt arbete 1941 med att se över lagen om otukt mot naturen.
6. Homosexualitet klassificerades på samma sätt som frågor som rörde typiska heterosexuella bekymmer. Kanske uppfattades homosexualitet vid denna tid som ett fysiskt problem.

Litteratur och källor

- Borgström, Eva: "Queerstudier i USA – och i Sverige". *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1998:1.
Buthler, Judith: *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York 1990.
De Lauretis, Teresa: *The practice of love. Lesbian sexuality and pervers desire*. Indiana University Press 1994.
Eduards, Maud: "Män – finns de?" *Häftan för kritiska studier* 1998:1.
Ehn Knoblock, Inger: "Själens erotiska sjukdomar botas aldrig." *lambda nordica* 1997:3.
— "Lesbisk kärlek – längtan eller val?" *Kulturella perspektiv* 1998:1
Eman, Greger; Parikas, Dodo; Rydström, Jens; Silverstolpe, Fredrik & Söderström, Göran: *Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860-1960*. Stockholm 1999.
Fuss, Diana: *Essentially speaking: Feminism, nature & difference*. 1989
Kamuf, Peggy. I Diana Fuss 1989.
Lundstedt, Vilhelm: *Otukt mot naturen. Bör den vara straffbar?* Stockholm 1933.
Ottesen-Jensen, Elise: *Livet skrev vidare*. Stockholm 1966.
Sandell, Kerstin: "Tystnader. Lesbiskt liv under heterosexuell hegemoni." *Häftan för kritiska studier* 1996:2.
Silverstolpe, Fredrik: "Hur lesbianerna förlorade sin oskuld." *Handlingar och hugskott. Tidskrift för homosexuella historiker*. 1986.
— *En homosexuell arbetares memoarer. Järnbruksarbetaren Eric Thorsell berättar*. Stockholm, 1981.
Sjöberg, Maria: "Varför blundar äldrehistorikerna för maktrelationer mellan könen?" *Häftan för kritiska studier* 1998:1.
Widegren, Bo & Ytterberg, Hans: *Homosexuella rättigheter*. Stockholm 1995.

RFSU: Rådfrågningsbrev, vol.E2:4.

RFSU: Rådfrågningsbrev, vol.E2:9.

Inger Ehn Knoblock är fil.dr. i historia och forskarassistent i humanistisk kvinnovetenskap i Umeå. Hon arbetar med en studie av det svenska offentliga samhällets syn på homosexuella från 1940-talet fram till idag. Hon är vidare uppsatshandledare för studenter som behandlar homosexualitet ur skilda aspekter.

Summary

In this article the author discusses how constructing concepts could be used in history science. The article also deals with how women, through letters to RFSU and Elise Ottesen-Jensen during the thirties and forties, describe themselves as homosexual.

Tystnadsplikt och kärlek

Om talet som tystar

Svante Norrhem

I den här artikeln kommer jag att presentera några aspekter på livet som homosexuell i Västerbottens län under tiden från andra världskriget och fram till slutet av 1970-talet. Artikeln är ett resultat av en pågående studie av homosexuella kvinnor och män i Västerbotten under den nämnda tidsperioden.¹ Anledningen till att jag valt att göra en studie av Västerbotten är att det finns få undersökningar som fokuserar på förhållanden på mindre orter och glesbygd, de flesta behandlar som bekant subkulturer i mer urbana miljöer. Västerbotten är också intressant ur andra aspekter: olika samfund anses ha spelat en stor roll för den regionala mentaliteten, och dessutom talas ofta om den starka kopplingen mellan frikyrkorörelse, arbetarrörelse och nykterhetsrörelse som länge – om inte ännu – har präglat länet. Vidare sammanfaller tidsperioden med en stark omvandling och modernisering i så måtto att de traditionella småbruken där jordbruk ofta kombinerades med lönearbete i snabb takt har avvecklats och bidragit till avfolkning av inlandet. Kusttrakterna och främst städerna Umeå och Skellefteå har vuxit helt oproportionerligt då människor flyttat från de inre delarna av länet till den växande arbetsmarknaden i städerna. Den levande landsbygden som fanns i Västerbotten på 1950-talet är numera på många håll historia.

I denna artikel kommer jag att behandla huvudsakligen två teman: det första är konstruktionen av – eller talet om – homosexualitet, det andra är tystnaden om och tabueringen av homosexualitet. Ganska lite kommer att handla om homosexuellas liv i Västerbotten, utan studien bildar bara utgångspunkt för de reflexioner som jag gjort.

Jag utgår från 17 djupintervjuer, varav tolv är med homosexuella och fem med heterosexuella. Förutom dessa har jag gjort kortare intervjuer med ett drygt trettioal personer som genom sina yrken kan ha intressanta saker att berätta. De senare intervjuerna kommer jag dock bara att nämna helt kort.

Annat källmaterial är valda delar av de västerbottniska tidningarna *Västerbottens Kuriren*, *Västerbottens Folkblad*, *Norra Västerbotten* och *Nordsvenska Dagbladet* (tidigare *Umebladet*). Tre av dessa existerar ännu idag, medan *Nordsvenska Dagbladet* som var en konservativ tidning gick i graven redan 1958. Källmate-